

ресурсу: <https://www.weforum.org/agenda/2016/12/these-are-the-most-powerful-languages-in-the-world/>.

7. Chan. K. L. Power Language Index [Електронний ресурс] / Kai L. Chan. 2016. Режим доступу до ресурсу: [Kai-Chan_Power-Language-Index-full-report_2016_v2.pdf\(kailchan.ca\)](https://www.kailchan.ca/Kai-Chan_Power-Language-Index-full-report_2016_v2.pdf).
8. Левчук П. Російська мова та українці: що змінилося у 2023 році? [Електронний ресурс] / Павло Левчук // LB. 2023. Режим доступу до ресурсу: https://lb.ua/blog/pavlo_levchuk/582940_rosiyska_mova_ukraintsy_shcho.html.

Доценко Олена Леонідівна,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Києво-
Могилянська академія», кандидат
філологічних наук, доцент

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ ПРАВ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ СИНДРОМ

Російсько-українські відносини упродовж 30 років поновленої незалежності нашої держави визначає унікальне одночасне поєднання колоніального, антиколоніального та постколоніального характеру суспільно-політичних настроїв представників різних верств населення. Про це, зокрема, пише О. Федунь, аналізуючи літературний процес і зауважуючи, що відбувається це, тому що з проголошенням незалежності умови колоніалізму не зникають одномоментно, а розтягуються в часі [8]. Втім, це стосується не лише культурно-мистецької сфери, а й політико-правової. Аналіз мовного законодавства, яке досі, на жаль, перебуває на етапі формування, засвідчує поєднання в мовному питанні трьох окреслених стратегій: антиколоніальної (перший на теренах СРСР мовний закон, яким визначено статус державної не російської, а української – мови союзної республіки), колоніальної (постійне лобювання проросійськими політичними силами применшення статусу української мови, звуження переліку сфер її функціонування) та постколоніальної (постійне поступництво проукраїнських політиків як реакція на російські маніпуляції. Чи не найяскравішим прикладом цього є ст. 10 Конституції України, де протиставлено російську та «інші» національні меншини).

Україна успадкувала від імперії ігнорування прав меншин: «В умовах Російської імперії численні народності не належали до офіційного культурницького дискурсу, вони розглядалися лише як

«безмовні» об'єкти й наділялися тими голосами та свідченнями, які приписувала їм імперська культура. Великою мірою стосунки між колоніальним центром і периферією відзначаються «приглушенням» останнього» [6]. Речники імперіалізму досить гучно про це заявляли в літературі: «И смолкнул ярый крик войны: Всё русскому мечу подвластно. Кавказа гордые сыны, Сражались, гибли вы ужасно; Но не спасла вас наша кровь, Ни очарованные брони, Ни горы, ни лихие кони, Ни дикой вольности любовь! Подобно племени Батыя, Изменит прадедам Кавказ, Забудет алчной брани глас, Оставит стрелы боевые» (О. Пушкін). Імперію не цікавили чужі традиції, культура й мова. Це виявлено й на рівні мовної політики, зокрема законодавства, що регулює визначення юридичних статусів та особливостей функціонування мов в Україні. Досі в українському законодавстві не окреслено ні переліку меншин, яким Україна покликана створити демократичні умови життя, розвитку, використання мов, не визначено їх особливості. Водночас Україна має дуже позитивний досвід визначення законом мовних прав представників корінних народів, який можна було б використати як взірець для формування нормативної бази в галузі прав національних та етнічних меншин. Проте не цей нормативний акт, а антиконституційний закон Ківалова-Колесніченка, очевидно, врахував законодавець, коли формулював положення Закону України «Про національні меншини (спільноти)». На жаль, такий підхід до законодавчого регулювання прав некорінних народів згубно позначається не лише на формуванні демократичних засад функціонування багатонаціонального українського народу, а й на статусі української мови як державної, оскільки відсутність вираженої, планомірної мовної політики щодо представників усіх верств суспільства уможливорює постійні провокації проросійських лобістів, використання ними мовного питання як подразника, що розколює Україну.

Потужність проросійського лобі в українському парламенті пострадянського періоду значно перевищує імперський вплив на формування мовної політики початку ХХ ст. У 1920-1930-ті роки на рівні законодавства не було виокремлено особливого статусу російської мови, причому забезпечення прав представників національних меншин ні в якому разі не могло провокувати сепаратизм: «На території У.Н.Р. не дозволяється робити жодних перешкод для заховання і розвитку культури національних меншостей у всіх напрямках, що не загрожують державній цілості У.Н.Р.» [5]. Водночас цитований документ цілком чітко визначав статус української мови: «Державною мовою в У.Н.Р. є мова українська. Всі письмєнні заяви, що подаються в установи У.Н.Р., викладаються українською мовою. Коли хто з громадян звертається до установи з словесною заявою і не може викласти її українською мовою, то

повинен мати свого перекладача. Судові установи в судовім процесі дають підсудному, свідкам та (компетентним) знаючим особам (експертам), що не уміють говорити по українськи, державного перекладача, що складає відповідну присягу» [5]. Натомість уже в Конституції України 1996 р. мовна стаття стала компромісом, про який неодноразово згадували народні депутати Верховної Ради України І скликання, зокрема Ярослав Кендзьор: «Стаття 10, яка визначає мову: «Державною мовою в Україні є українська мова». Перше голосування – 238 голосів. Де там до 300...

«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

І тут години дві-три ми «товклися» на цій статті, допоки зберегли її. Не голосувала частина комуністів. Ми мусили записати, що «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин» – без цього не прийняли б. Хоча російська мова – теж мова національної меншини, чомусь немає польської мови, угорської. Мусили піти на цей компроміс, бо не голосували – і все» [7]. Отже, протиставлення «російської» та «інших» мов у Конституції – типовий наслідок українського варіанту постколоніального синдрому: з одного боку, лобювання проросійськими силами особливого статусу російської мови, а з іншого – поступливість проукраїнських депутатів, які вимушено мають обирати один із запропонованих лобістами варіант. Наслідком маємо ганебне маркування представників багатьох народів, які є громадянами України, займенником «інший».

Щодо мов, які відрізняються від мови титульної нації – українців, протиставлення «російська» та «інші» без називання цих «інших» або з цілком непродуманим переліком є типовим виявом постколоніального синдрому. Відстежити таку дихотомію можемо в більшості нормативних актів початку 1990-их років: від Конституції Української РСР та Закону «Про мови в Українській РСР» до чинної Конституції України. Впродовж наступних років лобювання проросійськими політичними силами особливого статусу російської мови стало більш потужним, причому відбувалося воно на тлі нібито піклування про національні меншини.

Показовою є ситуація з ратифікацією Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, перша спроба якої була цілковито зорієнтована на розширення сфер функціонування російської мови, що традиційно для її лобістів зреалізовано, зокрема, й через порядок наведення назв тих меншин, на яких поширена дія закону: «2. Положення частини III Хартії застосовуються до мов національностей: росіян, євреїв, білорусів, молдован, румунів, кримських татар, болгар, поляків, угорців, греків, німців, гагаузів, словаків» [4]. У Законі

України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», ухваленому Верховною Радою України 2003 року порядок назв національних меншин змінено й наведено за алфавітом, крім того, розширено перелік таких національних меншин, але в документі не розрізнено мови національних і етнічних меншин, корінних народів. Відповідно до норм аналізованого закону про ратифікацію Хартії однакового правового статусу набули національні мови, які є державними у країнах, де відповідні нації є титульними (білоруська, болгарська, грецька, молдовська, німецька, польська, російська, румунська, словацька, угорська); кримськотатарська – мова корінного етносу України; гагаузька – мова етносу, який не має власної держави, значна частина українських представників якого живе в Бессарабії. Зауважмо, що в цьому законі не йдеться про ромів і ромську мову. «З усього видно, що укладачі мовних законів не надто переймалися долею мов і титульної нації, і національних та етнічних меншин України, орієнтувався на розширення сфер використання російської мови» [1], реалізуючи в такий спосіб колоніальні проросійські інтереси, лобістами яких вони виступали.

На жаль, від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, попри оптимістичні прогнози щодо консолідації українців, зокрема й у бажанні розмовляти українською, а не мовою ворога, реальний стан мовної політики аж ніяк не можна назвати антиколоніальним, тобто проукраїнським. В ухваленому Законі України «Про національні меншини (спільноти)» [3] так і не визначено переліку таких меншин, проте послідовно звужено сферу функціонування української як державної, зокрема у сфері поширення зовнішньої та внутрішньої реклами, книгодрукування та книгорозповсюдження тощо.

Викликає занепокоєння також і те, що закон Ківалова-Колесніченка досі на офіційному сайті Верховної Ради України не позначений як такий, що втратив чинність, натомість викладений у редакції від 01.07.2023 із зазначенням підстави редакції – Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» [2].

Велика кривава війна РФ проти України зумовила появу деяких обмежень щодо функціонування російської мови як мови національної меншини в Україні, зокрема викладених у перехідних положеннях Закону України «Про національні меншини (спільноти)»: «Установити, що на період дії воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України "Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, та протягом:

1) шести місяців з дня його скасування або припинення тимчасовому обмеженню в реалізації та захисті підлягають

визначені статтею 7 (у частині права на мирні зібрання), статтями 14, 18, 19 та частиною третьою статті 20 цього Закону права національних меншин (спільнот), які ідентифікують свою приналежність за етнічним походженням із державою, що визнана в Україні та/або міжнародними організаціями державою-терористом (державою-агресором), яка вчиняє акти агресії проти України;

2) п'яти років з дня його скасування або припинення до державної (офіційної) мови держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом, не застосовуються положення частин другої, третьої, одинадцятої статті 10 цього Закону» [3]. Попри цілком логічне законодавче обмеження на використання мови країни-агресора в публічному просторі України, привертають увагу й евфемізми, які використано для позначення Російської Федерації та російської мови. Декларуючи в нормативних актах права російської меншини, законодавець упродовж 30 років поновленої незалежності послідовно використовує відповідний етнонім поряд із невизначеним «інші», коли йдеться про болгар, гагаузів, румейів, урумів, поляків та угорців, румунів і вірмен, німців та ромів, словаків і білорусів. Натомість, коли про росіян пишуть в негативному контексті, їх називають описово. У такому використанні евфемізмів замість етноніма «росіяни» також вбачаємо ознаки постколоніального синдрому.

Приведення мовного законодавства України до європейських стандартів є однією з вимог вступу України до Європейського Союзу. Радою Європи ініційовано зміни в нормативному регулюванні мовних прав представників національних та етнічних меншин. Проте такі зміни, на жаль, не можна назвати ні послідовними, ні проукраїнськими. Зокрема Законом України «Про внесення змін до Закону України "Про національні меншини (спільноти) України" щодо деяких питань реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот) України» № 3389-IX від 21.09.2023 зобов'язано Кабінет Міністрів України до березня 2024 р. «затвердити перелік мов національних меншин (спільнот), яким загрожує зникнення». Сподіватимемося, що в цьому переліку будуть і румейська й урумська – мови українських греків Приазов'я, які зараз опинилися на окупованій росіянами території і до яких потрібно привернути увагу світу як до загрожених. Утім, зауважимо, що поки не йдеться про виважений перелік усіх мов національних і етнічних меншин.

Отже, на десятому році російсько-української війни та другому році повномасштабного вторгнення РФ в Україну можемо констатувати, з одного боку, консолідацію нації в бажанні зберегти ідентичність і мову як один з головних її чинників, а з іншого –

загрозливі намагання зреалізувати проросійські інтереси в галузі мовної політики.

Список використаних джерел

1. Доценко О. Багатомовність України: дискурс законодавчого регулювання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 56, том 2, 2022. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/56_2022/part_2/15.pdf.
2. Закон України «Про засади державної мовної політики»: 03.07.2012, № 5029-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#n190>.
3. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України»: 13.12.2022, № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#n190>
4. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»: 15.05.2003, № 802-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>.
5. Проект Конституції – основних державних законів – Української Народньої Республіки. Київ – Тернів: Видавництво С.У.Д., 1921.
6. Сінченко, О. Д., Гавриловська, М. В. Постколоніальні дослідження: український вимір. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 2016 (3). URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/212>.
7. Тищенко-Ламанський Роман. «Мені соромно читати 10-ту статтю Конституції, де є потурання російській мові», – ЯРОСЛАВ КЕНДЗЬОР. *Media-хаб «Твоє місто» (міський портал, інтернет-телебачення, дискусійна платформа і продакшн-студія)*. URL: https://voemisto.tv/exclusive/te_shcho_my_maiemo_same_tsey_gerb_gimn_i_prapor_zatse_my_zaplatyly_krymom_yaroslav_kendzor_pro_konstytutsiyu_134164.html.
8. Федунь О. Постколоніальна критика в українському літературознавстві. *Слово і час*. 2001, № 10, с. 10 – 13.